

## **SLOVO A MOC – VÝNIMOČNOSŤ ZÁPASU STREDOEURÓPSKÝCH AUTOROV S IDEOLÓGIOU V CELOSVETOVOM KONTEXTE**

GUSTÁV MURÍN

Úvodom tejto štúdie je stručný historický exkurz na príkladoch konfrontácie spisovateľov a politickej moci ako krátke pripomenutie faktu, že ide o dynamický proces tiahnuci sa dejinami ľudskej spoločnosti zrejme odkedy existujú slovo a moc popri sebe. Vybrané príklady pokrývajú tri možné interakcie medzi literátmi a ideológiou ako pilierom totalitnej (resp. absolutistickej) moci. To je totiž aj najčastejšie bojové pole, kde môžeme sledovať literátov v snahe usmerňovať aktuálny spoločenský a politický proces. V závere tejto úvodnej časti je aj niekoľko opačných príkladov, kedy sa aktívni politici pokúšali o literárnu tvorbu.

Stredná časť tvorí základ tejto štúdie. Ide o analýzu 90-tych rokov minulého storočia, kedy došlo výnimočne k súbežnému výskytu troch principiálne odlišných typov konfrontácie literárnej tvorby a politickej moci. Teoreticky sa tak mohol ten istý autor ocitnúť v tej istej dobe v troch celkom odlišných existenčných a spoločenských situáciách, a to od ohrozenia života, cez ponuku najreprezentatívnejšej politickej funkcie až po úplnú ignoráciu spoločnosťou.

V závere štúdie kladieme niekoľko otázok týkajúcich sa ďalšieho vývinu tejto konfrontácie umeleckého slova a politickej moci.

### **Úvod – historický exkurz**

V histórii nachádzame tri typy interakcie spisovateľov a básnikov so súdobou politickou mocou:

#### **1. Autori, ktorých tvorba narazila na politiku**

Paradox tohto typu vyzdvihuje napríklad Milan Kundera slovami: „Iba totalitné režimy dokážu oceniť dostatočne poéziu.“ Nie je ale isté, či to tešilo samotných básnikov. Už slávny rímsky básnik Ovídius skončil v doživotnom exile potom, čo sa znepáčil nemenej slávnemu rímskemu cisárovi Augustovi. Napriek prosbám o milosť, zomrel po desiatich rokoch strávených v rumunskej Tomide na nevlúdnom pobreží Čierneho mora. Dante bol, potom čo sa vlády v jeho rodnej Florencii zmocnili Čierni guelfovia, pod trestom smrti vyhostený. Vyhnanstvo znášal veľmi ťažko a niekoľkokrát sa pokúšal o návrat. Márne blúdil po mestách severného Talianska, až zomrel v Ravenne. Puškin strávil nútené štyri roky na juhu Ruska (Kaukaz,

Krym, Kišiňov), ale tu tiež napísal (viď. Kaukazský zajatec), alebo začal písať (viď. Eugen Onegin) svoje najväčšie diela.<sup>1</sup>

## 2. Autori pôsobiaci na politiku tvorbou

Ambície literátov formovať svet asi najlepšie vystihuje básnický „bojovný pokrik“ Lawrence Ferlinghettiho: „Spoločnosť odcudzenia nemá miesto v histórii. Chystáme sa stvoriť zbrusu nový svet!“<sup>2</sup> Ako pozoruhodný príklad môžu poslúžiť samotní beatníci, medzi ktorých Ferlinghetti patrila. Tí to so stvorením „zbrusunového sveta“ mysleli v 60-tych rokoch minulého storočia naozaj vážne.

Možno je to prekvapujúce, ale aktuálnej dynastickej politike sa nevyhol ani alžbetínsky klasik William Shakespeare. Jeho hry boli tak poplatné vládnucej moci, že tragédia Richard III. je niektorými kritikmi považovaná za klasický politický pamflet plný historických falzifikácií.<sup>3</sup>

Otvoreným obdivovateľom totalitnej moci bol taliansky básnik Gabriele D'Annunzio, ktorý sa rozhodol slúžiť fašistickému vodcovi Mussolinimu „mysľou i srdcom“. Do obdobnej adorácie sa dostal americký autor Ezra Pound, ktorý počas druhej svetovej vojny vysielal z Talianska výzvy, aby USA nebojovali proti Mussolinimu a Hitlerovi. Po fatálnej porážke oboch jeho vyvolencov, americké vojská deportovali Pounda domov zavretého v kletke ako šialenca. Tu ho aj izolovali v blázinci, odkiaľ sa dostal len vďaka intervencii kolegov.

Na opačnej strane barikády stál (a podľa hol) český spisovateľ a dramatik Karel Čapek. Politické motívy sa objavovali programovo v jeho hrách (napr. Matka), ale celkom jednoznačne v jeho novinárskej tvorbe, ktorá napriek jeho predčasnej smrti naplnila až sedem zväzkov z dvadsiatich štyroch dielov jeho zbraných spisov. Aj preto o ňom František Černý napísal: „Čapkovo celoživotné novinárske dielo nás opravňuje dokonca k tvrzení, že K. Čapek byl jedním z nejvlivnějších československých politiků meziválečných let a jeho vliv trvá dodnes.“<sup>4</sup>

Svojimi ostro formulovanými politickými postojmi je v súčasnosti známy nositeľ Nobelovej ceny za literatúru Günther Grass, ktorý s odsúdením vojny v Čechensku (ale aj genocídy Arménov za prvej svetovej vojny v Turecku) vystúpil na svetovom kongrese PEN International v Moskve v roku 2000. Okrem iného povedal: „Či už v Latinskej Amerike alebo Ázii, kdekoľvek boli ľudia utláčaní či držaní v chudobe a kde sa koloniálna moc udržiavala brutálnou silou zbraní, žiadny pokus vymazať silu literárneho slova neuspel.“<sup>5</sup>

## 3. Spisovatelia pôsobiaci v politike

Snahy spisovateľov zasahovať osobne do politiky komentoval veľmi skepticky Paul Johnson: „Buďme opatrní, keď ide o intelektuálov. Je nevyhnutné držať ich ďalej od moci, najmä ak sa pokúšajú nanucovať svoje rady verejnosti.“<sup>6</sup>

Už spomínaný Dante mal skúsenosti (a ako sa už vie so zlými osobnými následkami) s politickou kariérou v rodnej Florencii, kde bol za vlády Bielych guelfov jedným zo šiestich priorov obce a neskôr odišiel ako vyslanec k pápežovi Bonifácii VIII.<sup>7</sup> O dvesto rokov neskôr ho jeho krajan Niccolò Machiavelli nasledoval v podobnej diplomatickej misii i politických funkciách. Tak isto bol nakoniec politickým vyhnancom, ale so šťastnejším koncom. Hoci je najznámejší ako teoretik bezškrupulózneho moci, písal aj básne, divadelné hry a eseje.<sup>8</sup>

Pozoruhodnú skúsenosť s mocou mal svetoznámy autor Werthera a Fausta, ale súčasne aj dvorný radca a minister weimarskej vlády Johann Wolfgang Goethe. Keď sa napoleonovské

vojská v roku 1808 prehnaní Pruskom, s úctou zastali pred domom toho, kto ako jediný predstaviteľ weimarskej vlády neutiekol. Sám Napoleon vyslovil pri audiencii uznanie jeho talentu.<sup>9</sup>

Dramatická tvorba pomohla Václavovi Havlovi predtým, než sa stal nepísaným vodcom českého disentu, k zviditeľneniu na medzinárodnej scéne. Tu mu pomoc priamo poskytovalo PEN International a nepriamo CIA prostredníctvom svojho exponenta Pavla Tigrida. Nakoniec sa nechal zvoliť za prezidenta ČSSR pôvodným komunistickým parlamentom, ktorý predtým schvaľoval zákony vedúce k niekoľkým Havlovým uväzneniam.<sup>10</sup>

Príkladom vodcu ozbrojeného odporu je básnik Xanana Gusmão, ktorý sa neskôr stal prvým prezidentom nezávislého východného Timoru. Svoje politické aspirácie poňal typicky intelektuálne, keď vyhlásil: „Snáď vo voľbách prehrám a budem voľný.“<sup>11</sup>

## Politici a literatúra

Ako zaujímavosť môžeme uviesť snahy niektorých politikov presadiť sa aj na poli literatúry. Hoci by sme v tomto výpočte mohli ísť až do čias rímskeho cisárstva, vyberáme z nedávnej histórie. V Čechách je to „robotnícky prezident“ Antonín Zápotocký a jeho kniha *Rudá záře nad Kladnem*. Spomedzi píšucich svetových politikov zaujme fakt, že Mussolini v mladosti publikoval novelu *Kardinálova milienka* a neskôr ďalšiu, obe charakterizované kritikou ako „ľahké porno“!<sup>12</sup> Kým talianskeho diktátora stihol spravodlivý výsmech, jeho protivník vo svetovej vojne, Winston Churchill, získal za svoje vojnové pamäte dokonca Nobelovu cenu. Spravodlivejšie by možno bolo, keby sa o ňu podelil so svojim tajomníkom, lebo prepisy vojnovnej korešpondencie a zápisník z porád vojnového kabinetu tvoria väčšinu textu týchto rozsiahlych pamätí. Mimochodom, sovietsky komunistický vodca Leonid Brežnev nechal za seba napísať jeho vojnové pamäte v útlej knižke *Malá zem* a sám sa za to ocenil na Leninov rad. Na rozdiel od tohto aparátčika bol vraj čínsky komunistický diktátor Mao Ce Tung naozaj pozoruhodným básnikom. Do výpočtu píšucich diktátorov nechýba ani Saddám Husajn, ktorého romány a rozprávky boli povinným čítaním irackých školákov.<sup>13</sup> Jeho muzikál *Za-biba a kráľ* uviedlo Iracké národné divadlo.<sup>14</sup> Básne píše aj zapatistický sub-commandante Marcos.

Ako zaujímavosť na záver tejto časti štúdie môžeme uviesť, že ani bývalý americký prezident Bill Clinton neodolal túžbe oblažiť ľudstvo vlastnou spisbou a to konkrétne prepadákom s titulom *Between Hope and History* (Medzi nádejou a históriou). Tejto knihy sa z amerických kníhkupectiev vrátilo nie menej ako štvrt' milióna kópií.<sup>15</sup> Nepomohol ani fakt, že ju napísal už počas prvého roku svojho prezidentovania – takýto výkon považoval Joseph Heller v knihe *Gold nad zlato* za ukážku absurdít americkej politiky vynájdenú už prezidentom Richardom Nixonom.<sup>16</sup>

## Tri svety 90-tych rokov

Prvá dekáda po páde totalitných režimov priniesla v strednej a východnej Európe pozoruhodný nový typ vzťahov medzi literátmi a spoločnosťou. Pribudol tak tretí model (do pôvodnej dvojice) diametrálne sa líšiacich krajín. Stručne ich môžeme charakterizovať ako:

1. Krajiny s totalitným alebo fundamentalistickým režimom
2. Krajiny Strednej a Východnej Európy, Latinská Amerika
3. Demokratické krajiny (hl. Západná Európa a USA)

## 1. Krajiny s totalitným alebo fundamentalistickým režimom

Do tejto kategórie patria (resp. v 90-tych rokoch patrili) krajiny ako Alžírsko, Bangladéš, Bielorusko, Bosna, Cyprus (pod tureckou okupáciou), Čile, Čína, Kolumbia, Chorvátsko, Kuba, Ekvádor, Egypt, El Salvador, Rovníková Guinea, Etiópia, Gruzínsko-Abcházia, Guatemala, Indonézia, Irán, Izrael, Jemen, Kuvajt, Mexiko, Myanmar (Barma), Nigéria, Pakistan, Peru, Saudská Arábia, Srbsko, Južná Afrika, Južná Kórea, Srí Lanka, Sudán, Sýria, Tadžikistán, Thajsko, Tibet, Turecko, Spojené arabské emiráty, Uzbekistán, Venezuela a Vietnam. Najlepší prehľad o situácii v týchto krajinách poskytuje pravidelne vydávaný *International PEN WiPC Case List* jedinej celosvetovej organizácie spisovateľov s dlhodobým zameraním na slobodu prejavu.<sup>17</sup> Situáciu v týchto krajinách najvýstižnejšie charakterizujú jednotlivé príklady (vybrané z desiatok iných):

Mahfoud Boucebsi, Alžírsko

Psychoanalytik a spisovateľ, kritizoval islamský fundamentalizmus. Dopíchali ho na smrť pred nemocnicou, ktorej bol riaditeľom.

Mohamed Boukhobza, Alžírsko

Sociológ a spisovateľ. Náboženský fanatici mu vtrhli do domu, zviazali jeho deti a pred ich očami mu podrezali hrdlo.

Vladimir Srebrov, Bosna

Bosniansko-srbský básnik. Počas rozpadu Juhoslávie bol členom Demokratickej strany, potom vystúpil. Ostro kritizoval vraždy vykonané bosnianskymi Srbmi. Počas vojny žil v Sarajeve. Srbi ho zatkli a bili, vojenský súd ho odsúdil na päť rokov väzenia za „zradu“, presnejšie „nábor vojakov v Sarajeve na boje proti Srbom“. Vydal tri zväzky básní.

Kajikhumar Shabdan, Čína

Spisovateľ a básnik, emigroval do Číny z Kazachstanu v roku 1931. V roku 1988 bol odsúdený na 12 rokov „zmeny pomocou práce“. Už si predtým odsedel 18 rokov kvôli „podozreniu z nacionalizmu“ (1958 – 1976). Časť svojho niekoľkozväzkového románu *Zločin* napísal vo väzení.

Jorge Crespo Diaz, Kuba

Spisovateľ, právnik a filmár, člen neoficiálneho združenia umelcov a právnikov, krátko pred svojim zatknutím podpísal tzv. *Výhlášku intelektuálov*. Obvinený z „rozširovania protirevolučnej propagandy, urážky prezidenta a diskreditácie prezidenta a kubánskeho socialistického štátu na medzinárodnej úrovni“. Zatkli ho v roku 1993 kvôli opozičným aktivitám.

Farag Fouda, Egypt

Spisovateľ a politický aktivista, zastrelený 8. júna 1992 mužom na motocykli. Polícia zadržala strelca, Abdel-Shafi Ahmed Ramadana, vedúceho káhirskej bunky Jammat e Islamiyya (organizácia disponujúca čiernou listinou kritikov moslimského štátu). Fouda písal otvorene proti moslimskému extrémizmu. Prezident Foudaovi pár dní pred jeho smrťou povedal, že jeho Strana budúcnosti bude behom niekoľkých dní legalizovaná. Jeho tvorba bola zakázaná

Náboženskou univerzitou Al Azhar. Šejk Gazzali sa pred súdom vyjadril, že človek, ktorý zavraždí neveriaceho, by nemal byť potrestaný.

Bealu Girma, Etiópia

Spisovateľ, po vydaní románu *Oromiya* (Dost' bolo), ho prepustili zo zamestnania na ministerstve informácií, pretože vraj inak fiktívny román obsahoval kritiku vlády. O pár mesiacov Girma zmizol, jeho auto sa našlo prázdne neďaleko Addis Abeby. Pravdepodobne zavraždený.

Hugo Arce, Guatemala

Básnik a novinár, spolu s kolegami z časopisu *Tinamit* dostával výhražné listy a telefonáty. Redakciu napadli ozbrojení muži a vypálili ju.

Arswendo Atmowiloto, Indonézia

Spisovateľ a novinár. Ako editor zakázaného magazínu *Monitor* uverejnil rebríček obľúbenosti u čitateľov, v ktorom sa nachádzal o miesto vyššie, než prorok Mohamed. Zatknutý kvôli „blasfémii“, „rozširovaniu nenávisti“ a „vzbudzovania sociálnych nepokojov“. Odsúdený na päť rokov väzenia, vyhodený z Asociácie indonézskych novinárov.

Nguyen Quoc Bin, Vietnam

Vietnamský básnik a novinár, poslaný do výchovného tábora kvôli svojim článkom.

Súhrnne môžeme situáciu autorov literatúry v týchto krajinách charakterizovať výrokom srbského spisovateľa Momo Kapora z 80-tych rokov: „Len tu môže autor zomrieť pre slovo.“

Táto situácia sa však netýkala len tvorivých jednotlivcov alebo skupiniek tvorcov. Zasahovala milióny obyvateľov a Čína za kultúrnej revolúcie je extrémnym príkladom obavy režimu z *akejkol'vek* slobodnej literatúry mimo úzko limitovanej ideologickej objednávky. Veľmi plasticky túto absurdnú situáciu opisuje Dai Sijie v románe *Balzac a malá čínska krajčírôčka*, kde je ilegálne vlastníctvo kníh základom celého príbehu.<sup>18</sup>

## 2. Krajiny Strednej a Východnej Európy, Latinská Amerika

Oproti predošlej kategórii krajín situácia autorov druhého typu krajín prešla zásadnou zmenou, ktorá sa odohrala v priebehu jediného desaťročia v desiatkach krajín strednej a východnej Európy. Ide o unikátny a vo svetových dejinách málo akcentovaný prechod od pozície prenasledovaných kritikov režimu k až utopickým tvorcom nového spoločenského poriadku.

Východiskovú pozíciu politicky aktívnych autorov v strede a na východe Európy najlepšie charakterizuje výrok Václava Havla o „rádioaktívnom efekte slov“ spôsobenom „výnimočnou dôležitosťou nespútaných slov v totalitných podmienkach“.<sup>19</sup> Môžeme tiež spolu s nositeľom Nobelovej ceny Czesławom Miłoszom konštatovať: „Keď je celá spoločnosť postihnutá nešťastnou dobou, poézia sa stáva tak potrebnou ako chlieb.“<sup>20</sup>

V tomto smere má česká a slovenská literatúra pozoruhodnú tradíciu začínajúcu už priateľským vzťahom Karla Čapka a prvého československého prezidenta T. G. Masaryka. Českí a slovenskí autori sa odvtedy tradične zapájali do spoločenského dialógu, príkladom je úloha

Literárnych novin a Kultúrneho života v tzv. obrodnom procese Pražskej jari. Diskutabilným vrcholom úlohy literátov tej doby je výzva *2000 slov* z pera Ludvíka Vaculíka (ktorý ale nebol jej iniciátorom). Na túto tradíciu nadväzovali v rokoch 1988–1989 literárne výzvy *Několik vět* a *Vzduch naší doby*. Na Slovensku otváral novozaložený Literárny týždenník nezvykle kritickú spoločenskú diskusiu (viď polemika k článku *Plánované pláne*<sup>21</sup>), ktorá pripravovala pôdu pre pád komunistického režimu v novembri 1989.

Treba znovu zdôrazniť, že k pozoruhodnému zviditeľneniu spisovateľov a básnikov došlo v tých európskych krajinách, ktoré sa na prelome 80-tych a 90-tych rokov zbavili komunistického režimu. Bola to tak trochu rozprávková satisfakcia, ktorá pre ich kolegov v západných krajinách Európy už nebola mysliteľná. Spisovatelia strednej a východnej Európy skutočne rukolapne menili dejiny.

Napríklad etnické vojny na Balkáne v 90-tych rokoch sú charakteristické tým, že ich viedli proti sebe literáti navzájom. Veď celá filozofia etnických čistiek bola po rozpade komunistickej Juhoslávie iniciovaná poprednými členmi Srbského zväzu spisovateľov a Srbskej Akadémie Vied. Spomedzi vodcov rôznych strán tejto série konfliktov pôvodne „bratských národov Juhoslávie“ boli literárne činní:

*Radovan Karadžić*, vodca srbských nacionalistov (právník a básnik).

*Franjo Tudjman*, chorvátsky prezident (pôvodne člen chorvátskej pobočky PEN Int.).

*Slobodan Milošević*, juhoslovanský a srbský prezident.

*Alija Izetbegović*, prezident Bosny a Hercegoviny.

*Ibrahim Rugova*, prezident provincie Kosovo.

Kaukazský región mal v tom čase dvoch významných literátov na najvyšších postoch:

*Zvjad Gamsachurdia* sa z disidentského spisovateľa stal prezidentom Gruzínska a v tejto funkcii vzápätí celkom zlyhal. Jeho snaha o sústredenie až diktátorskej osobnej moci ho izolovala a nakoniec po politickom páde opustený pácha samovraždu.

Pôvodne disidentský spisovateľ *Levon Ter Petrosjan* bol v tom istom období prezidentom Arménska a tak isto s nešťastným výsledkom. Jeho pokusu o druhé zvolenie zabránili masové demonštrácie.<sup>22</sup>

Deväťdesiate roky sú ale najstrednejšie na najvyššie politické posty k literátom práve v strednej Európe. Súčasne sú prezidentmi svojich krajín túto nositelia známych mien v literatúre:

*Václav Havel*, Česká republika.

*Željko Željević*, Bulharsko.

*Lennart Meri*, Estónsko.

*Arpád Göncz*, Maďarsko.

Snaživým votrelcom do tejto elitnej skupiny bol ešte nedávno prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster. Svoje priemerné až podpriemerné detektívky, výrobné romány a pamäte si cení natoľko, že na ne nezabúda ani počas tohto významného úradu a dokonca poverí jedného zo svojich poradcov, aby využil vhodnú situáciu na presadzovanie prekladov jeho „diel“. Jedno z nich vyšlo dokonca aj v Číne. Paradoxom je, že vďaka tejto úlohe je aj zmienený poradca dnes najprekladanejším slovenským básnikom na svete.

Symbolickú silu literatúry pocítil v tej dobe negatívne prezident Ukrajiny Leonid Kučma (ktorý si bol s bývalým komunistickým nomenklatúrnym kádom Schusterom veľmi blízky). Keď sa chce votrieť do priazne občanov položením kvetov k pamätníku najuznávanejšieho ukrajinského básnika Tarasa Ševčenko v Kyjeve, priestranstvo dňa 9. marca 2001 zaplní taký

dav protestujúcich (ktorí pripomínajú obvinenie Kučmu z nariadenia likvidácie novinára Heorhija Gongadzeho), že Kučma svoj zámer radšej vzdá a neodváža sa prísť.<sup>23</sup>

Paradoxne však tento vysoký politický status spisovateľov súbežne sprevádza nápadný pokles záujmu o ich tvorbu. Už v prvých rokoch po páde komunistického režimu sa čitateľský záujem saturuje tak, že prakticky všetky diela disidentských autorov sa stávajú nepredajnými (v Čechách je to napríklad Ivan Klíma, na Slovensku Miroslav Kusý). O čo horší je ale ironicky krutý zvrät osudu napríklad ukrajinského spisovateľa Jevgena Sverstjuka, ktorý si odsedel v komunistickom väzení dvanásť rokov za knihu, ktorá nemohla vyjsť na Ukrajinu, a tak ju vydali v prestížnom vydavateľstve Harvardskej univerzity. Po páde komunistického režimu o túto knihu neprejavilo záujem ani jedno „slobodné a nezávislé“ ukrajinské vydavateľstvo.

### Latinská Amerika a literáti

Vďaka štúdiu profesora Glaucia Ortolana, vypracovanej pre workshop Writers and politics na Oklahomskej Univerzite,<sup>24</sup> vieme, že Latinská Amerika má dlhú tradíciu literátov na tých najvyšších politických postoch.

Rómulo Gallegos, autor slávneho románu *Doña Bárbara*, bol prvým demokraticky zvoleným prezidentom Venezuely.

José Sarney, brazílsky básnik a románopisec, v roku 1985 nastúpil do prezidentského úradu ako prvý civil po dvadsiatich rokoch vojenských režimov.

O podobný post sa pokúšal aj peruánsky spisovateľ *Mario Vargas Llosa*, ale neuspel vo volebnom boji proti neskôr škandalózne preslávenému prezidentovi Fujimorimu.

Latinská Amerika však napriek tomu (a vysokej prestíži národnej literatúry v ťažko sociálne i politicky postihnutých krajinách) je len pretendentom na možné budúce opakovanie unikátneho javu nástupu literátov do najvyššej reprezentácie svojich krajín, tak ako sa to stalo v strednej a východnej Európe v 90-tych rokoch. Česká a slovenská politická scéna bola takou arénou úspešného prieniku literátov aj na iné posty (členovia parlamentu, veľvyslanci), že sa začalo hovoriť o naplnení utopickej vízie osvieteného štátu vedeného umelcami. Táto vízia skončila prechodom z 20. do 21. storočia.

### 3. Demokratické krajiny (hl. Západná Európa a USA)

Tretí typ krajín, ktoré v tejto štúdii berieme do úvahy, majú dlhoročnú demokratickú tradíciu. Úloha umelcov v politickom dianí tu skončila so začiatkom minulého storočia. Pozoruhodne výstižne to charakterizoval poľský spisovateľ Ryszard Kapuściński: „Ešte na začiatku 20. storočia boli spisovatelia schopní zohrávať vedúcu úlohu v revolučných udalostiach, ale behom päťdesiatich rokov boli knihy vytlačené na okraj spoločenskej pozornosti prvým masovokomunikačným médiom – rozhlasom. Televízia neskôr odsúdila rozhlas do obdobnej okrajovej úlohy, kým spisovatelia sa dostali až na samú hranu viditeľnosti v zornom poli dnešnej spoločnosti.“<sup>25</sup>

Ethan Canin, autor vyučujúci na prestížnej Iowa University (ktorá je centrom literárnych štúdií v Spojených štátoch) šiel ešte ďalej, keď povedal: „Boli časy, keď knihy boli kráľom, ale dnes kralujú filmy a knihy sú takmer ignorované. Spisovatelia sú dnes stále viac nútení hľadať si malé ostrovčeky samých pre seba.“<sup>26</sup>

Oba výroky potvrdzujú aj štatistiky. V roku 1999 sa na najväčšom knižnom trhu sveta, v Spojených štátoch, predalo viac videohier ako kníh.<sup>27</sup>

## Záver – otázky do budúcnosti

Na základe vyššie uvedených faktov teda môžeme konštatovať, že v 90-tych rokoch sme boli svedkami unikátneho rozdelenia sveta na tri typy krajín, podľa toho, akú úlohu v ich spoločenskom pohybe zohrávali spisovatelia a básnici. Je evidentné, že prvý typ je v súčasnosti na ústupe vďaka všeobecnému demokratizačnému trendu. Druhý typ existoval v takom unikátnom rozsahu a v takom pestrom regióne, akým je stredná a východná Európa, zhruba desaťrošie a s nástupom 21. storočia zanikol. Oba predošlé typy sa teda naplnením želaní literátov paradoxne menia na tretí typ, v ktorom je hlas spisovateľov a básnikov celkom na okraji pozornosti súčasnej spoločnosti.

Vďaka štipendiu ArtsLink som mohol v roku 2001 na Oklahoma University zorganizovať workshop s aktívnou účasťou zástupcov English Department (prof. Robert Davis, prof. George Economou, prof. Vinay Dharwadker a prof. Robert Warrior), Modern Languages Department (prof. Glauco Ortolano a Dr. Yoshiko Fukushima), International Programs Center (prof. Gary Cohen), College of Arts and Sciences (prof. Ed Sankowski) a časopisu *World Literary Today* (šéfredaktor David Clark). Prednášajúci aj diskutujúci sa zhodli na tom, že klesá spoločenská rola spisovateľov na národnej a regionálnej úrovni, ale to by malo byť v budúcnosti kompenzované ich stúpajúcou aktivitou i autoritou na globálnej úrovni.

Vzhľadom k vyššie uvedenému môžeme teda na záver tejto štúdie položiť otázku, či je táto optimistická vízia reálna aj pre naše krajiny (Slovensko a Čechy) a či pri klesajúcom záujme o písanie literatúry je vôbec možné, aby naši spisovatelia a básnici ešte niekedy mali takú politickú vážnosť, akú zažili na krátky čas žičlivých 90-tych rokov? Otázkou tiež je, či vôbec majú literáti priamo zasahovať do spoločenskej diskusie (tak ako sa o to nešťastne pokúšal Ľudvík Vaculík pred rozdelením ČSFR vo svojej stati *Moje slovenská otázka*, či neskôr v celkom nekompetentnej úvahe *Moje maďarská otázka*<sup>28</sup>) a či táto ich úloha v demokratických krajinách s plne rozvinutým vnútrospoločenským diskurzom nie je prekonaná už z podstaty otvorenej demokratickej spoločnosti. Na druhej strane PEN International signalizuje vážne varovania pred návratom obmedzovania slobody slova, tentoraz v takých baštách demokracie akou sú Spojené štáty, kde až hysterická snaha riešiť situáciu tzv. protiteroristickými zákonmi vedie dokonca k zákazom „ideologicky podozrivej“ literatúry z iných krajín.

Je teda večný súboj slova a moci už uzavretou kapitolou, alebo sa len hľadá jeho nová forma?

Podakovanie: Táto štúdia vznikla vďaka štipendiu CEC ArtsLink v rámci programu „Independent Project“ na Oklahoma University (2001) a mojej dlhoročnej práci predsedu národnej Komisie pre väznených spisovateľov (WiPC) pri PEN International (1993 – 2003).



## Summary

### **Gustáv Murín: Word and power (extraordinary struggle of Central-European authors with ideology in global view)**

This study is at first showing examples of writers in past in three basic situations (punished for political context of their writing, serving to political aims or acting as politicians). Special part is devoted to literary ambitions of politicians, dictators (e.g. Mao Ce Tung) as well as democratically elected leaders (e.g. Winston Churchill).

With this background the core of study is focused to three very different roles of writers and poets in three different groups of countries from 90-ties till now.

1. Countries with dictatorship or troubled fundamentalist political environment
2. Transition countries of Central and Eastern Europe plus Latin America
3. Democratic countries of West Europe and the United States

The end of study is opening questions quoted from workshop „Writers and politics“ organized by the author of this study at Oklahoma University, Norman, in May 2001, thanks to grant of ArtLinks Program (CEC, NYC). The questions are:

Why does this discrepancy in role of the writers in world exists and will it continue in the 21st century? Is it because freedom of expression in democratic countries is so wide that it is actually losing the chance for significant response? Or is it because of the widespread commercialization, including dissenting opinions and revolt?

---

<sup>1</sup> Kol.: *Malá encyklopédia spisovateľov*. Obzor, Bratislava 1978.

<sup>2</sup> L. Ferlinghetti: *Love in days of rage*. E. P. Dutton, New York 1988.

<sup>3</sup> S. Orgel. – S. Keilen: *Political Shakespeare*. Garland, New York 1999.

<sup>4</sup> F. Černý: *Několik poznámek k dílu Karla Čapka*. Pražská imaginace, Praha 1995.

<sup>5</sup> G. Grass: „Writers, Dissidents Must Never Remain Silent“, *The Moscow Times* 2, 2000, n. 1, 27. 5. 2000, s. 24.

<sup>6</sup> P. Johnson: *Intellectuals*. The Orion Publ. Groupe 1988; vyd. *Návrat domů*, Praha 1995.

<sup>7</sup> Kol.: *Malá encyklopédia spisovateľov*. Obzor, Bratislava 1978.

<sup>8</sup> Kol.: *Malá encyklopédia spisovateľov*. Obzor, Bratislava 1978.

<sup>9</sup> A. Z. Manfred: *Napoleon*. Pravda, Bratislava 1974.

<sup>10</sup> J. Keane: *Václav Havel – Politická tragédie v šesti dějstvích*. Volvox Globator, Praha 1999.

<sup>11</sup> A. Vltchek: „Snad ve volbách prohrají...“, *Lidové noviny* 3, 2002, č. 40, 16. 3. 2002, s. 9.

<sup>12</sup> N. Cowthorne: *Sexuální život největších diktátorů*. ETC Publ., Praha 1997.

<sup>13</sup> E. Karsh – I. Rautsi: *Saddám Husajn – Politická biografie*. Melantrich, Praha 1995.

<sup>14</sup> TASR: „Husajn autorem muzikálu“, *Čas* 1, 2001, č. 16, s. 12.

<sup>15</sup> R. Thomas: „No Hope for Bill's view of History“, *The Guardian* 7. 12. 1996, No. 296, s. 6.

<sup>16</sup> J. Heller: *Good As Gold*. Simon and Schuster Publ., New York 1976.

<sup>17</sup> *International PEN WiPC Case List*. PEN Int., London 1993–1996.

<sup>18</sup> D. Sijie: *Balzac a malá čínska krajčírôčka*. Slovart, Bratislava 2002.

- <sup>19</sup> V. Havel: *Interview*. Asahi Shimbun. Tokyo 23.–24. 4. 1992, s. 22.
- <sup>20</sup> Cz. Miłosz: Prednáška na Harvard Univ. 1983 (cf. *Road-Side Dog*, Farrar Strauss Giroux, New York 1999).
- <sup>21</sup> G. Murín: „Plánované pláne“, *Lit. týždenník* 1, 1988, č. 3, s. 13.
- <sup>22</sup> BBC – World news. 26. 9. 1996.
- <sup>23</sup> BBC – World news. 9. 3. 2001.
- <sup>24</sup> G. Ortolano: *A brief overview of the role of writers in Latin America*. Workshop Writers and politics. Oklahoma University, Norman 2001.
- <sup>25</sup> R. Kapuściński: Workshop „*Creative Reporting – Facing the Challenge of the 21st Century Literary reportage facing a 21-st century*“. Batory Foundation, Warszawa 1999.
- <sup>26</sup> E. Canin: Valley News. Iowa University, Iowa 23. 7. 1998.
- <sup>27</sup> „Knihy a videohry v USA“, *Radio Blue Danube* 29. 6. 2000.
- <sup>28</sup> L. Vaculík: „Moje maďarská otázka“, *Mosty* 5, 1994, č. 13, s. 7.